

Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten

i. Samling

- Ledd 1 Forberedelse
- Ledd 2 Inngangssalme
- Ledd 3 Hilsen
- Ledd 4 Samlingsbønn
- Ledd 5 Syndsbekjennelse
- Ledd 6 Bønnerop Kyrie
- Ledd 7 Lovsang Gloria
- Ledd 8 Dagens bønn

ii. Ordet

- Ledd 9 Første lesning
- Ledd 10 Bibelsk salme / Salme
- Ledd 11 Andre/lesning
- Ledd 12 Evangelium
- Ledd 13 Preken
- Ledd 14 Trosbekjennelse Credo
- Ledd 15 Salme
- Ledd 16 Kunngjøringer
- Ledd 17 Syndsbekjennelse
- Ledd 18 Forbønn for kirken og verden
- Ledd 19 Takkoffer

iii. Nattverd

- Ledd 20 Forberedelse av måltidet
- Ledd 21 Takksigelse og bønn
- Ledd 22 Nattverdmåltidet
- Ledd 23 Måltidets avslutning

iv. Sendelse

- Ledd 24 Salme
- Ledd 25 Velsignelse
- Ledd 26 Utsendelse
- Ledd 27 Postludium/Utgangsprosesjon

i. Samling

Gud kaller oss til gudstjeneste. Mennesker med svært forskjellige forutsetninger og forventninger kommer til den samme gudstjenesten. Vi samles i en bevegelse fra de mange forskjellige *jeg* til et felles *vi*. Vi er sammen for Guds ansikt.

Samlingsdelen – ledd for ledd

ledd 1 Forberedelse

Denne delen av gudstjenesten gir menigheten mulighet til å utvikle en forberedelseskultur som kan hjelpe den enkelte til å finne veien inn i gudstjenesten. Hvordan forberedelsen legges til rette, kan variere fra menighet til menighet, og fra søndag til søndag i den enkelte menighet. En hovedregel er at kirkerommet er åpent en stund før gudstjenesten, med anledning til stillhet, lystenning og bønn.

Kirkerommet bør være tilrettelagt i god tid, slik at en kan komme før gudstjenesten, meditere, lese en bønn som er lagt ut på bord eller stoler, være stille eller tenne et lys på en lysglobe. Det kan være noen til stede i rommet som på stillferdig vis hjelper folk til rette. Det kan også gis tilbud om samtale og/eller privat skriftemål i tilknytning til kirkerommet.

All øvelse avsluttes i god tid før gudstjenesten. Kristuslyset i lysgloben tennes før folk begynner å komme. Alt legges til rette for å skape konsentrasjon og samling. En kan eventuelt bruke meditativ musikk. Alterlysene kan tennes i god tid før gudstjenesten, eller det kan gjøres samtidig med inngangsprosesjonen.

Andre ganger passer det med fellessang en stund før selve gudstjenesten begynner, gjerne i form av en lovsangsavdeling eller ved at en synger gjennom noen av salmene som skal brukes i gudstjenesten.

Kort informasjon om dagens gudstjeneste

Informasjonen kan være ved en representant for menigheten.

Det kan sies noe om spesielle innslag og medvirkende på dagens gudstjeneste. En kan nevne navn på den eller de som skal døpes. Det kan også sies noe om dagens offerformål og annet som angår dagens gudstjeneste.

Kunngjøringer om det som skjer i menigheten i løpet av den kommende uken, hører ikke hjemme her.

ledd 2 Inngangssalme

Før inngangssalmen kan det synges en korsang eller spilles et preludium, normalt som forspill til salmen. Den første salmen bør være kjent og svare til kirkeårstiden og gudstjenestens særpreg.

Dersom det er dåp, kan dåpssalmen synges her. I menigheter hvor det ofte er dåp i hovedgudstjenesten, bør man, for å få variasjon, ikke la dette være hovedregelen. En bibelsk salme kan synges som inngangssalme, dersom det ikke benyttes en bibelsk salme mellom første og andre tekstlesning. En hovedregel er at menigheten står under prosesjon, Inngangssalme og Hilsen.

Prosesjon

Søndagen er Kristi oppstandelsesdag, og for å gi inngangen til gudstjenesten et preg av fest og glede kan en bruke prosesjon under preludiet/forspillet og/eller inngangssalmen. Prosesjon er et liturgisk uttrykk for Guds folks vandring på vei mot det evige mål i Guds rike. Både prosesjonen inn og prosesjonen ut er en vandring fremover.

Alle reiser seg og kan delta i inngangsprosesjonen ved å rette oppmerksomheten mot dem som går der på vegne av hele menigheten, til prosesjonen har kommet helt fram i kirken. Det er vanligvis de som skal delta med spesielle oppgaver i gudstjenesten, som går i prosesjonen.

Prosesjonskors skal alltid bæres fremst i prosesjonen.

Dersom en også bruker prosesjonslys, skal de bæres ved siden av hverandre litt bak prosesjonskoret. Når det er dåp, deltar gjerne dåpsfølget i inngangsprosesjonen. Det er liturgen som bestemmer rekkefølgen i prosesjonen. Vanlig praksis er at liturgen går bakerst i inngangsprosesjonen. I utgangsprosesjonen kan liturgen velge mellom å gå først eller bakerst.

I inngangsprosesjonen kan det bæres inn brød og vin til nattverden, vann til dåpen, Tekstboken eller Bibelen og eventuelle gjenstander som symbol på gudstjenestens tema. Utgangsprosesjonen kan gjerne begynne mot slutten av postludiet, eller etter at et par vers av en utgangssalme er sunget. Hele menigheten kan følge prosesjonen ut av kirken. Slik synliggjøres det at også de deltar i den vandringen som prosesjonen symboliserer.

ledd 3 Hilsen

Liturgens hilsen tydeliggjør at Gud kaller oss sammen til gudstjeneste.

Om kort informasjon om dagens gudstjeneste ikke er gitt under ledd 1, kan den gis her. På noen gudstjenester kan inngangsordet ledsages av innslag som angir gudstjenestens særpreg og tema. Det kan skje i form av en symbolhandling som for eksempel tenning av adventkrans. Gudstjenestens tema kan tydeliggjøres i form av korsang, drama, dans og lignende. Dette kan være særlig aktuelt i gudstjenester tilpasset barn og unge, og på temagudstjenester.

ledd 4 Samlingsbønn

Samlingsbønnen har som mål å skape forventning, glede og hellig alvor når vi er sammen for Guds ansikt. Bønnen bes av en medliturg. Når syndsbekjennelsen kommer like etterpå, gir det god variasjon og veksling mellom bønnene at samlingsbønnen blir bedt av én person og syndsbekjennelsen av alle. I tillegg til de tre samlingsbønnene som står i ledd 4, finnes flere samlingsbønner.

ledd 5 Syndsbekjennelse

Sammen med dem vi feirer gudstjeneste med, sammen med kristne og kirker over hele verden, bekjenner vi for den hellige Gud at vi er syndere, og ber om å bli tilgitt.

Liturgen kan si et løftesord etter syndsbekjennelsen.

Syndsbekjennelsen kommer enten etter samlingsbønnen, eller før forbønnen (ledd 17). I den lokale grunnordningen fastsetter menigheten hvilken plassering de ønsker. Her er noen argumenter som benyttes for hver av disse plasseringene.

Argumenter for å legge syndsbekjennelsen til samlingsdelen

- 1 Vi har i vår kirke lang tradisjon med syndsbekjennelse i begynnelsen av høymessen. De aller fleste kirkesamfunn har syndsbekjennelsen i samlingsdelen av gudstjenesten og mange synes dette er en naturlig plassering.
- 2 Å bekjenne syndene i begynnelsen av gudstjenesten har karakter av forberedelse og renselse før en går videre til Lovsang Gloria og Ordets del.
- 3 Når gudstjenesten nå legger økt vekt på forberedelsen og har samlingsbønn som gudstjenestens første bønn, kommer syndsbekjennelsen ikke så brått på som i høymessen av 1977.
- 4 I og med at det nå er flere syndsbekjennelser å velge mellom, kan det velges en syndsbekjennelse som fungerer godt i den delen av gudstjenesten hvor menigheten samles som et felles *vi* for Guds ansikt.

Argumenter for å legge syndsbekjennelsen til forbønnsdelen

- 1 Syndsbekjennelse er en naturlig konsekvens av forkynnelse av Guds ord som lov og evangelium. Derfor følger den naturlig etter prekenen.
- 2 Syndsbekjennelsen kan gi et for sterkt fokus på våre synder i gudstjenestens åpningsdel, før en er klar for det. For noen mennesker som bærer på synd og skam når de kommer til kirken, kan det være lettere å delta i syndsbekjennelsen senere i gudstjenesten.
- 3 Samlingsdel uten syndsbekjennelse legger vekt på kyrieropet på en selvstendig måte, både som klagerop og lovprisning.
- 4 Syndsbekjennelsen i forkant av forbønnen kan være en god forberedelse både til den og til nattverden – som en renselse før vi ber for kirken og verden og går fram for å ta imot Kristi kropp og blod.

ledd 6 Bønnerop Kyrie

Kyrie eleison er et av de aller eldste leddene i den kristne gudstjenesten. Vi finner ropet flere steder i Det nye testamentet. Den blinde Bartimeus satt i veikanten og ropte da Jesus gikk forbi: «Jesus, du Davids sønn, ha barmhjertighet med meg (Kyrie eleison)» (Mark 10,46–52). Slik var det mange som ropte til Jesus om hjelp – blinde, spedalske, stumme og andre som hadde det vondt. En kananeisk kvinne med en syk datter ropte om og om igjen. Hun gav seg ikke, og Jesus hørte ropet hennes (Matt 15,21–28).

Mennesker roper fra sin dypeste nød i dag også. Når Kyrie lyder i samlingsdelen, løftes ropet fra det dype fram for den Gud som hører når vi roper.

Kyrie eleison er et nødrop – men kan også være et hyllingsrop:

«Jesus Kristus er Herre (Kyrios), til Gud Faders ære» (Fil 2,11). Kyrieropet kan også være fylt av tillit og lovprisning av den treenige Gud som har omsorg for oss og hele sitt skaperverk.

Det første vitnesbyrdet om Kyrie eleison i en kristen gudstjeneste er fra en gudstjeneste i Jerusalem på 300-tallet. Det fortelles at det var en stor flokk barn som brøt inn med Kyrie eleison etter hvert bønneledd i menighetens forbønn. Kyrie har en viktig funksjon som gjenkjennende ledd i den verdensvide kirke. Det er et viktig gudstjenesteledd også for barn, særlig når bibelfortellingene benyttes til å forklare leddets opprinnelse og innhold.

Kyrielitani

Kyrie kan utvides til et kyrielitani (se rubrikk til ledd 6 og 7 i Ordning for hovedgudstjeneste). Et kyrielitani er en spesiell bønneform som består av korte bønnerop, som regel ikke mer enn én setning, som veksler med et kyrie som menighetssvar. Kyrielitaniet er en mer utførlig utforming av kyrie. Litani kan også benyttes i forbønnsdelen. Her i samlingsdelen uttrykker det nødrop fra skaperverket og mennesker i nød, og kan også ha karakter av lovprisning og tilbedelse.

Dersom det er løftesord etter syndsbejnelsen i samlingsdelen, kan det være naturlig med et kyrie eller et kyrielitani som uttrykker hyllingsropet.

ledd 7 Lovsang Gloria

«Ære være Gud i det høyeste ...» Englenes sang fra Betlehemsmarken den natten Jesus ble født, har fra den eldste tid gjenlydt i den kristne gudstjenesten i julen. Etter hvert kom det inn som et fast ledd i messen. Helt fra tidlig middelalder finnes det belegg for at Kyrie og Gloria var knyttet tett til hverandre. I lovsangen gir menigheten uttrykk for glede over inkarnasjonens under: at Gud i Jesus Kristus lar himmel og jord møtes. Kyrie og Gloria synges av menigheten, som velger hvilken/hvilke av de fem seriene med liturgisk musikk som skal brukes.

Dåp i hovedgudstjenesten skjer normalt her

I alminnelige bestemmelser for dåp står det: «*Dåpen forrettes normal i hovedgudstjenesten. Dåp kan også finne sted i en egen dåpsgudstjeneste.*»

Fra gammelt av hører dåpen ikke med i messen, eller hovedgudstjenesten. Hos oss har vi likevel lang tradisjon for å plassere den i hovedgudstjenesten og åpner dåpshandlingen med å si: «Med takk og glede bringer vi i dag *NN* til Gud i den hellige dåp. I dåpen tar Gud imot oss og forener oss med den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus».

I vår tid deltar gjerne hele dåpsfølget i hele gudstjenesten. Det skaper behov som går i noe ulike retninger. Den som ikke gjennom regelmessig deltakelse er vant til liturgiens språk, har behov for enkel kommunikasjon og umiddelbar forståelse. Den som deltar jevnlig i menighetens hovedgudstjeneste, har behov for fordypning og vekst. Dette gir

ulike føringer for salmevalg, bønner og preken. Derfor er det nødvendig å tenke igjennom hvordan en kan imøtekomme disse ulike behovene på best mulig måte. I menigheter hvor det regelmessig er et høyt dåpstall, kan det være tjenlig å fordele dåpskandidatene ved at en i tillegg til dåp i hovedgudstjenesten innarbeider en praksis med egen dåpsgudstjeneste. Menighetsrådet gjør vedtak om dette i den lokale grunnordningen (jf. Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste, punkt 66).

Mange steder er det vanlig at faddere og/eller andre representanter for dåpsfølget deltar med tenning av dåpslys, skriftlesninger, ber takkebønnen for barnet og/eller den avsluttende bønnen og lovprisningen (ledd 7 i dåpsliturgien). Denne siste bønnen kan alternativt tas inn i menighetens forbønnsdel.

På forhånd bør det også være avtalt praktiske forhold om dåpsluen, tenning av dåpslys og hvordan barnet holdes ved døpefonten. Fordi liturgen tiltaler barnet, bør barnets ansikt være vendt mot liturgen.

Dette tilsier at den som bærer barnet vanligvis står til venstre for liturgen og bærer barnet på sin venstre arm.

Etter takkebønnen for barnet/dåpskandidaten er det behov for å markere at den innledende hoveddelen av dåpsliturgien er avsluttet ved å synges en dåpssalme eller fremføre korsang, solosang eller instrumentalmusikk, slik det står i rubrikken i punkt 2. Det er ulik praksis blant prester om hvor man vender seg når forsakelsen fremsies. Det anbefales at liturgen vender seg i samme retning under forsakelsen som under trosbekjennelsen.

ledd 8 Dagens bønn

Den tradisjonelle betegnelsen på denne bønnen er kollektbønn. Ordet kollekt kommer av et latinsk ord som betyr «samle». Kollektbønnen samler opp og gir uttrykk for noe av det som er særpreget for akkurat denne dagen i kirkeåret. Betegnelsen kollektbønn er nå endret til dagens bønn, blant annet for at den ikke skal forveksles med samlingsbønnen. Dagens bønn leder over til Ordets del og åpner for bibeltekstene som følger. Dagens bønn kan utelates.

ii. Ordet

Ordet er sammen med Bordet (nattverd) de to sentrale delene av den kristne gudstjenesten. De er nådemidler. Når Guds ord høres, bringes Guds nåde til menneskene, og Den hellige ånd skaper tro.

Hver søndag i kirkeåret får sitt grunnpreg gjennom bibeltekstene for vedkommendesøndag. Når tekstene leses og utlegges, kan Gud røre ved våre hjerter og bruke sitt ord, det «guddomsord som skaper hva det nevner» (jf. salmen «Vidunderligst av alt på jord.» v 3, N.F.S. Grundtvig).

Ordets del – ledd for ledd

Oversikt over bibeltekstene som leses i Ordets del, finnes i Tekstbok for Den norske kirke. Her er lesningene satt opp i tre rekker. Rekkene følger kirkeåret, slik at gudstjenesten 1. søndag i advent hvert år innleder en ny tekstrekke.

ledd 9 Første lesning

Liturgen eller en medliturg (tekstleseren) innleder lesningene med ordene: «La oss høre Herrens ord.» Deretter leser medliturgen teksten fra Det gamle testamentet. Lesningen avsluttes med: «Slik lyder Herrens ord».

ledd 10 Bibelsk salme / salme

Å synge med Bibelens egne ord har lang tradisjon i den kristne kirke. Gjennom århundrene har Davids salmer vært sunget i klosterlivet, og både katolske, ortodokse, anglikanske og andre kirkesamfunn har tatt vare på denne sangformen, hvor salmens vers gjerne synses av forsangere mens hele forsamlingen deltar i et omkved mellom versene.

Menighetsomkvedene står i Norsk salmebok 2013, nr. 900–975 og i koralbok 3 finnes tekstene som forsanger eller kor kan synge.

Den bibelske salmen er med på å berike Ordets del. Dette er Guds ord i sunget form. Salmenes bok har vært kirkens bønnebok fra urkirken av.

Dersom en velger en annen salme enn den bibelske salmen på dette stedet, bør den på best mulig måte danne bro mellom lesningene.

ledd 11 Andre lesning

En medliturg leser teksten fra Det nye testamentet utenom evangeliene. Lesningen avsluttes med: «Slik lyder Herrens ord».

ledd 12 Evangelium

Evangeliene inneholder fortellingene om Jesus liv, død og oppstandelse. Lesningen av evangeliet understreker på en særlig måte at Jesus er midt iblant oss. Evangelieteksten skal alltid være med, uavhengig av hvor mange tekster som ellers leses. Evangeliet, høydepunktet i Ordets del, markeres ved at menigheten står under lesningen, og ved at det synses et hallelujaomkved eller salme med hallelujaomkved, eller lovprisningen i ledd 25 før lesningen. Selve lesningen avsluttes med:

«Slik lyder det hellige evangelium».

Å synge halleluja (hebraisk: pris Herren!) i den kristne gudstjenesten i tilknytning til evangeliet har tradisjon helt tilbake til 400-tallet. Det bibelske utgangspunktet er hallelujaomkved til lovsanger i Salmenes bok og den store lovsangen i himmelen:

«Deretter hørte jeg noe som lignet et mektig kor fra en stor skare i himmelen. De sang:

Halleluja!» (Åp 19,1–7). Luther kalte hallelujaropet «den evige lyd i kirken». Evangelielesningen kan fremheves ytterligere ved bruk av *evangelieprosesjon*. Denne prosesjonen og hallelujaomkvedet skjer alltid umiddelbart før og etter lesningen av evangelieteksten.

I stedet for halleluja kan det etter lesningen synges en kort salme eller et annet svarledd ved menighet eller kor.

Salmen eller korsangen bør bygge bro til prekenen. Derfor vil ofte en bønnesalme, gjerne en Helligåndssalme, passe godt her.

ledd 13 Preken

Predikantens oppgave er å formidle tekstens budskap inn i vår tid, inn i virkeligheten til hver enkelt som sitter i kirkebenkene. Prekenen er både tiltale og samtale. Et budskap bringes til den som hører, samtidig som det tales med den som hører. Slik kan Guds ord bli nærværende, til både ransakelse, kunnskap, styrke for troen og kall til tjeneste.

Det er liturgen som har ansvar for prekenens innhold og form, også når prekenen helt eller delvis er overlatt til andre.

Som innledning til prekenen kan predikanten be en kort, fri eller ferdig formulert bønn. Dersom dagens bønn ikke er benyttet tidligere i gudstjenesten, kan predikanten be den i tilknytning til prekenen.

Prekenen holdes normalt over evangelieteksten eller annen prekentekest som er fastsatt av Kirkerådet (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 29). Det kan også prekes over andre tekster når det er særlige grunner til det. Når første eller andre lesetekst er satt opp som prekentekest, kan den leses her, i sammenheng med prekenen.

Hallelujaomkvedet må ikke knyttes til denne teksten, men alltid til evangeliet. Men teksten kan også leses på vanlig sted tidligere i gudstjenesten. Da kan hovedpunktene memoreres som en del av prekenen.

Selv om det er én av tekstene som er prekentekest, kan prekenen ofte berikes ved at også de andre tekstene får spille med.

Tekstbokens *fortellingstekster* kan også benyttes som prekentekester.

Det kan være særlig aktuelt i gudstjenester med barn og unge i fokus. En kan eventuelt la en person som har særlige egenskaper som forteller, lese eller gjenfortelle fortellingsteksten.

Gudstjenestens prekenledd kan gi muligheter for ulike typer involvering, slik at flere deltar i prekenen. Det kan for eksempel legges inn aktualiserende, dramatiserende eller aktiviserende ledd som er samordnet med innholdet ellers i prekenen. Dette er særlig aktuelt i gudstjenester hvor barn og unge medvirker. Deler av prekenen eller hele prekenen kan legges opp som en samtale mellom predikanten og en eller flere andre. Det kan være korte innslag i form av intervju, fortelling eller vitnesbyrd som henger nøye sammen med tekstens og prekenens budskap. Deler av prekentekest kan dramatiseres, og det kan være sanginnslag i løpet av prekenen. Poeng i budskapet kan visualiseres gjennom bilder, dans eller andre uttrykksformer. Mulighetene er mange – og det åpnes for store lokale variasjoner og stor fleksibilitet når det gjelder

prekenformer og virkemidler.

Når det er naturlig, kan prekenen munne ut i stillhet til ettertanke, eventuelt ledsaget av meditativ instrumentalmusikk, før menighetens felles trosbekjennelse.

Ordningen åpner også for å legge inn en kort salme mellom prekenen og trosbekjennelsen, se rubrikk i ledd 15.

ledd 14 Trosbekjennelse

Menighetens trosbekjennelse kommer som et svar på bibellesningene og forkynnelsen. Vår kirke har to oldkirkelige trosbekjennelser som er bygget opp på samme måte: tre trosartikler som nevner de grunnleggende fakta for hver av de tre personer i treenigheten. Den ene kalles den apostoliske trosbekjennelsen (Apostolikum) og den andre den nikenske trosbekjennelsen (Nikenum). Gjennom kirkens historie har disse to bekjennelsene hatt ulik funksjon. Apostolikum har vært trosbekjennelsen ved dåp. Det er den grunnleggende målestokken for troens innhold som dåpen bygger på. I messen har trosbekjennelsen, i tillegg til å angi de grunnleggende elementene i troens innhold, en lovprisende karakter. Lovprisningskarakteren gjør det også naturlig å synge denne teksten.

Det tradisjonelle er å bruke Nikenum i gudstjenesten. Slik har det også vært i vårt land. Kirkelige og liturgiske strømninger hos oss på 1800-tallet førte imidlertid til at Apostolikum fra og med Alterboken av 1889 ble gjort gjeldende som trosbekjennelse, ikke bare ved dåpen, men også i høymessen. Økumenisk sett er dette ikke det mest vanlige, men i de nordiske kirkene blir den apostoliske trosbekjennelsen mye brukt i høymessen. Det er likevel en tendens til at Nikenum blir stadig mer brukt.

I menighetens lokale grunnordning kan det fastsettes i hvilke typer gudstjenester og på hvilke dager i kirkeåret den apostoliske eller den nikenske trosbekjennelsen skal benyttes (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 64).

Dersom det er dåp, kan trosbekjennelsen utelates på dette stedet (ledd 14), siden forsakelsen og trosbekjennelsen er et fast ledd i dåpsliturgien. I stedet for å fremsi trosbekjennelsen kan det da synges en trosbekjennelsessalme.

Trosbekjennelsen ledes av en medliturg eller liturgen fra lesepulten, døpefonten eller et annet sted i korpartiet. Den som leder, vender seg mot alteret for å synliggjøre at vi bekjenner oss til den treenige Gud. Denne bønneretningen gjelder også når forsakelsen fremsies.

Vi bekjenner troen sammen med dem vi feirer gudstjeneste med, og alle andre som feirer gudstjeneste i den verdensvide kirke. Ved å bekjenne sammen bærer vi på en måte troen for hverandre.

ledd 15 Salme

Denne salmen kan falle bort dersom trosbekjennelsen synges. Men det er god grunn til å beholde både trosbekjennelsen og salmen. Salmen på dette stedet i gudstjenesten velges

gjærne med tanke på at den skal være menighetens respons på tekstlesningene og prekenen. Den kan velges ut fra hovedtanker i prekenen for å understreke det vi har hørt. Den kan også være menighetens «svar» i form av bekjennelse og bønn, som en naturlig forlengelse av prekenen og som en bro til eventuell syndsbejennelse og forbønn.

Mer om evangelieprosesjon

Evangelielesningen representerer på en særlig måte Kristi nærvær i gudstjenesten. Det kan tydeliggjøres ved at en benytter evangelieprosesjon ved lesningen av evangeliet (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 44). Dette er et liturgisk uttrykk for at Kristus kom til jorden og «tok bolig iblant oss» (Joh 1,14), og er midt iblant oss (Matt 18,20).

Mens menigheten reiser seg og synger et hallelujaomkved, bæres Tekstboken fra lesepulten og ned i midten av menigheten. To lysbærere kan gå på hver sin side av den som bærer boken, og slik ledsage Ordet både når Tekstboken bæres ned, når teksten leses, og når boken bæres tilbake (jf. Sal 105, 119 og Joh 8,12). Det er viktig at boken løftes høyt, og at alle bevegelsene er tydelige. Alle i menigheten må kunne følge med i det som skjer. Derfor må evangelieprosesjoner alltid tilpasses kirkerommet. Det må også sikres at menigheten hører det som blir lest, like godt som når det leses fra lesepulten eller prekestolen.

Mange foretrekker at den som leser, ikke går for langt ned i kirken, og leser evangeliet vendt mot menigheten. Andre ønsker å utnytte kirkerommet ved at den som leser, går langt ned i kirken og vender seg fremover.

Også når boken bæres tilbake, synger menigheten hallelujaomkvedet.

Prosesjonskors kan benyttes under evangelieprosesjonen. Det skal i så fall bæres fremst i prosesjonen, både på vei ned i menigheten og tilbake igjen.

Mer om tekstboken

Alle bibeltekstene som leses i hovedgudstjenestene, er samlet i *Tekstbok for Den norske kirke* (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 28). Tekstene er fra Det norske bibelselskaps oversettelse (Bibel 2011).

De tre tekstene som leses på en bestemt søndag i kirkeåret, er hentet fra:

- 1 Det gamle testamentet.
- 2 Det nye testamentet utenom evangeliene.
- 3 Et av de fire evangeliene i Det nye testamentet.

Tekstene er valgt med sikte på at de tematisk belyser hverandre. På noen dager er den tematiske sammenhengen mellom tekstene tydeligere enn på andre dager.

Det er også satt opp tekster for *merkedager* og *temadager*.

Temadager som ikke er knyttet til bestemte søndager i kirkeåret er dagene for

skaperverket, kristen enhet, rettferdighet og fred og for forfulgte. Ettersom disse temaene ikke er knyttet til bestemte søndager, gir det menighetene frihet til selv å velge hvilken søndag som skal knyttes til et av de angitte temaene. En kan også feire andre gudstjenester med spesielle tema, som Misjonssøndag, Bibeldagen, Diakonienes søndag og lignende, uten at det er satt opp bestemte tekster for disse.

Tekstboken inneholder også en *fortellingstekst* til hver søndag og helligdag. Dagens fortelling er enten en av de oppsatte lesetekstene for dagen eller en annen fortelling som passer til dagens preg. Det er lagt vekt på å finne fortellinger fra de ulike delene av bibelhistorien. Et register i Tekstboken gir en oversikt over alle fortellingstekstene, ordnet etter bibelhistorien.

Fortellingstekstene er satt opp først og fremst med tanke på gudstjenester beregnet på barn og familier, og andre spesielle gudstjenester. Da kan fortellingstekstene erstatte de oppsatte tekstene – og hele gudstjenesten kan bære preg av dagens fortelling. Noen av tekstene er så lange at det kan være naturlig å dele dem opp i gudstjenesten eller sammenfatte dem i en kortere gjenfortelling.

ledd 16 Kunngjøringer

Menigheten velger i sin lokale grunnordning om de vil ha kunngjøringer som fast ledd her eller et annet sted i liturgien (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 64). Det kan være helt mot slutten, i forkant av velsignelsen (ledd 25), eller etter de tre ganger tre bønneslagene, før utsendelsen. Når kunngjøringene er lagt til ledd 16, er tanken at menigheten oppfordres til å ta det som kunngjøres, med i den påfølgende forbønnen. Når en avgjør om en vil ha kunngjøringer i gudstjenesten, og hvor de skal plasseres, må en ha klart for seg hva slags kunngjøringer det er tale om.

Noen eksempler:

- Kunngjøringer i ledd 16 bør være av en slik karakter at det er naturlig å følge dem opp i forbønnen. Det kan være presentasjon av nye medarbeidere, et spesielt prosjekt eller noe annet viktig i menighetens eller kirkens liv og virksomhet. Kunngjøringsdelen bør ikke være for omfattende. Det er viktig at det liturgiske forløpet fra preken til trosbekjennelse og salme, til eventuell syndsbekjennelse og forbønn, ikke blir brutt opp med for mange ord og beskjeder.
- Utdeling av fireårsbok og annet kan skje her. Presentasjon av konfirmanter og eventuelt andre grupper («minikonfirmanter», deltakere i et faseprogram i trosopplæringen, 50-årskonfirmanter osv.) er det også naturlig å gjøre under ledd 16. Når den aktuelle gruppen setter sitt preg på dagens gudstjeneste, kan det informeres om at gruppen er til stede, under ledd 1 Forberedelse eller under ledd 3 Hilsen.
- Opplysninger om det som skal skje like etter gudstjenesten, kan formidles helt mot slutten, før velsignelsen, eller like etter de tre ganger tre bønneslagene. Dersom en ønsker å opplyse om noe som skal skje i løpet av kommende uke, kan dette være en naturlig plass - dersom en ikke valgte å gjøre det under ledd 16.

- Kunngjøringer om det som skal skje i kommende uke, kan eventuelt formidles på et trykt gudstjenesteprogram eller på en egen folder som deles ut ved utgangen. Det kan vurderes om det som formidles skriftlig, eller som menigheten har fått informasjon om på annen måte, er nødvendig å gjenta muntlig i selve gudstjenesten.

ledd 17 Syndsbekjennelse

Når syndsbekjennelsen kommer i forkant av forbønnen, kan det være naturlig å fremsi Matt 22,37–39 og benytte stillhet og løftesord.

Som overgang til forbønnen kan melodien til forbønnens menighetssvar eller annen meditativ musikk fremføres.

ledd 18 Forbønn for kirken og verden

I forbønnen løfter fellesskapet kirken og verden fram for Gud i takk og bønn.

Forbønnen har sin plass mellom skriftlesningene og nattverden i gudstjenestens ordning.

Menighetens felles forbønn er en naturlig konsekvens av bibellesninger og forkynnelse.

Den inngår derfor i Ordets del.

Allerede hos Justin Martyr (155 e.Kr.) fremgår det at forbønnen hadde sin plass etter prekenen og før nattverden.

Forbønnen kan utformes lokalt, eller en kan bruke ferdig formulerte forbønner.

Emner for lokalt utformede forbønner er samlet i de fire første av disse fem temaområdene:

- 1 Jordens folk og nasjoner.
- 2 Vårt land og folk.
- 3 Den verdensvide kirke og kirken i vårt land.
- 4 Vår menighet, våre familier og stedet hvor vi bor.
- 5 Aktuelle hendelser.

Bønn for aktuelle hendelser kan tas inn i hvert av de fire første temaområdene, der det naturlig hører hjemme, eller det kan samles i et eget bønneavsnitt (punkt 5).

Både modeller for lokalt tilrettelagte forbønner og formulerte forbønner gir mulighet for aktuelle bønner utformet til den enkelte gudstjeneste. Også rubrikkene til Litanier gir veiledning om hvordan aktuelle bønner kan innpasses.

Vi minnes de døde og ber for de sørgende

I liturgiteksten er følgende formulering valgt: «Vi reiser oss og minnes dem i vår menighet det er holdt gravferd for siden sist vi var samlet.»

Denne formuleringen kan tilpasses til det som er naturlig å si i den lokale menigheten.

Formuleringen «som det er holdt gravferd for» er dekkende både for kremasjon og

kistebegravelser. I noen menigheter hvor en har full oversikt over dem som er døde siden forrige gudstjeneste, kan det være naturlig å minnes «dem i vår menighet som er døde siden sist vi var samlet». Men dersom en ikke vet dette helt sikkert, bør en heller bruke formuleringen «dem i vår menighet som det er holdt gravferd for».

Formuleringen «siden sist vi var samlet» må også tilpasses lokale forhold, ut fra om det er en menighet med gudstjeneste hver søndag i samme kirke, eller om det er en menighet som har flere kirker, og det går lang tid mellom hver gudstjeneste i noen av dem.

En må også tenke gjennom hvordan en kan inkludere i minnehandlingen dem som er blitt borte på havet, eller som det av andre grunner ikke er holdt gravferd for.

Forbønnen som felles handling

Forbønnen kan utformes lokalt, eller en kan bruke ferdig formulerte bønner. Det er nødvendig med liturgisk bevissthet hos dem som utarbeider forbønnen. Alle som medvirker, gjør det på vegne av hele gudstjenestens fellesskap. Dette betyr at menighetens ulike stemmer og aldersgrupper bør synliggjøres og høres i valget av bønneemner og bønnespråk. Det skjer naturlig ved å involvere flere i forberedelsen og gjennomføringen av forbønnen. Formene for deltakelse kan variere fra søndag til søndag med hensyn til både forberedelse og gjennomføring.

Forbønnen som *felles handling* kan i tillegg til ord skje ved bruk av lystenning, stillhet, bevegelser, vandringer og lignende. Deltakelse i handlinger og bevegelser forutsetter trygge rammer og informasjon. Ingen skal kjenne seg tvunget til å delta eller ekskludert ved å la være.

Samarbeid om forbønnen

Menigheten kan legge opp en plan for hvem og hvordan gudstjenestens forbønn skal planlegges. Dette delegeres til forskjellige grupper i menigheten, eller det kan etableres faste forbønnsgrupper. Når slike grupper velges ut, er det helt nødvendig å tenke representativt i forhold til hele menighetens sammensetning.

Det hører med til liturgens overordnede ansvar å lede forberedelsen og gjennomføringen av gudstjenesten (jf. Almennelige bestemmelser, punkt 13), legge forholdene til rette og delegere oppgaver for å gjøre forbønnen til menighetens og fellesskapets bønn.

Det anbefales at forbønnen fortrinnsvis ledes av en medliturg som er «bønneleder».

Dette kan være menighetens diakon eller en annen av gudstjenestens medliturger.

Selvsagt kan også presten lede forbønnen, men en bør tenke gjennom hvordan en på best mulig måte kan trekke inn andre enn menighetens vigslede personer. Slik synliggjøres det på en særlig måte at forbønnen er hele fellesskapets bønn, og at det er «de helliges bønner» (Åp 5,8) som blir båret fram for Gud.

Til refleksjon under forberedelse av forbønner

- Vis varsomhet med hensyn til «dem»- og «vi»-formuleringer i bønnene.
- *Personvernet* må ivaretas. Det er godt å være tydelig og spesifikk, men ikke på bekostning av personvernet. Dette er særlig aktuelt dersom noen ber om forbønn for andre. Undersøk om dem det blir bedt for, ønsker at navnet skal nevnes, og om bønnen skal utformes så konkret at det er lett å gjenkjenne hvem det gjelder.
- *Språket* som benyttes, må oppleves inkluderende og forståelig for fellesskapet som sammen ber bønnen. Korte og presise formuleringer er alltid en fordel. Når barn deltar i utforming av gudstjenestens forbønn, er det særlig viktig at de får bruke sin egen måte å formulere seg på når de leser bønnene, og at de gjenkjenner sine egne formuleringer og sitt eget språk i bønner som andre leser.
- I forbønnen må en *ikke benytte anledningen til å informere eller for- mane menigheten* om ulike saker. Hele bønnen skal i sin form rettes til Gud. Dersom det skal bes for saker, prosjekter og lignende som ikke alle i menigheten kjenner til, er det nødvendig å gi informasjon om det på forhånd.
- En må vise varsomhet med hensyn til *personlige synspunkter* i konflikter, vektlegging av politiske standpunkter og lignende i fellesskapets forbønn.
- *En trenger ikke ha alle bønneemnene med hver gang*. Noen emner kan tas med ut fra kirkeårstid og søndagens tekster, gudstjenestens særpreg og aktuelle hendelser lokalt og globalt, mens andre emner utelates. Som en hovedregel skal emnene alltid ha fokus både på kirken og verden – både på det nære og det fjerne.
- Etter at forbønnen er forberedt, *kan det ha skjedd noe i lokalsamfunnet, menigheten, Norge eller verden ellers* som er av en slik karakter at det må tas med i gudstjenestens forbønn. Rett før den aktuelle gudstjenesten kan det være viktig at gudstjenestelederen og medliturgene sammen vurderer om noe må endres eller tilføyes i den forberedte forbønnen.

Menighetssvar

Menigheten deltar i forbønnen ved å lytte til og slutte seg til bønnene, og uttrykker det ved å synge eller fremsi menighetssvarene som gjentas mellom avsnittene. Gjennom menighetssvarene blir enkeltbønnene som bes av medliturgene, til menighetens felles bønn. I ordningen er det i alt 11 alternative menighetssvar til forbønnen.

Når en skal velge menighetssvar, er det mange hensyn å ta:

- Velg menighetssvar som er mest mulig *samlende* (lett å innøve, lett å delta i).
- Bruk *samme menighetssvar over lengre tid*, slik at menigheten kan gjøre seg kjent med det.
- Prøv å få til best mulig samsvar mellom forbønnen og menighetssvaret med hensyn til innholdet.
- Prøv å få best mulig *samsvar* mellom *den enkelte gudstjenestes klang- bunn* (helhetlige karakter) og menighetssvaret.
- Sørg for at menighetssvaret blir mest mulig *inkluderende* i forhold til døve, blinde og andre funksjonshemmede. Det bør være *tekstlig* variasjon med hensyn til inkluderende språk: høre, se, ta imot, osv.

- Forsøk å få til best mulig *samsvar* mellom forbønnen og menighetssvaret med hensyn til *tone og lengde*. Et langt svar etter en kort bønn passer ikke. De lange svarene bør heller ikke synges for mange ganger.

Litanier

Et litani er en spesiell bønneform som består av korte og intense bønner, ut fra en situasjon preget av nød eller skyld. Bønnene er som regel ikke mer enn én setning, som veksler med et fast menighetssvar. Det finnes flere ferdig utskrevne litanier, men det er også enkelt å lage nye bønner, enten som selvstendige bønner, eller i kombinasjon med et ferdig litani. Menighetssvaret kan være «Kyrie eleison» eller «Herre, miskunne deg». Litani kan benyttes både i gudstjenestens samlingsdel og i forbønnsdelen. Mens det i samlingsdelen kan uttrykke vårt nødrops, er det naturlig at litaniet i forbønnsdelen har en tydelig karakter av forbønn.

Litaniet (Ordning for hovedgudstjeneste) er det tradisjonelle litaniet i vår kirke. Det ble utformet av Martin Luther, på grunnlag av helgenlitaniet fra middelalderen. Lenge var dette det eneste litaniet. Det ble derfor omtalt i bestemt form, og har hos oss særlig vært knyttet til fastetiden og bots- og bønnedag.

Ordning for hovedgudstjeneste, gir anvisning om hvordan lokalt utformede bønner, og stille bønn, kan innpasses i litaniet.

Fredslitaniet (Ordning for hovedgudstjeneste) kan også danne mønster for utforming av aktuelle bønner, som kan erstatte enkelte eller alle bønnene.

Litaniene anbefales til bruk i fastetiden, men kan også benyttes ellers i året i gudstjenester hvor det måtte passe.

ledd 19 Menighetens takkoffer

Takkofferet kan samles inn her eller under salmen som innleder nattverddelen.

Dersom takkofferet skjer her, kan det fremføres egnet instrumental- eller vokalmusikk. Takkofferet kan skje i kirkebenkene eller ved at en går rundt alteret eller overføres digitalt.

Det er opp til den lokale menigheten å velge om en skal benytte bare én av disse innsamlingsmåtene, eller om en skal variere i forhold til kirkeårstid og gudstjenestetyper (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 64). Å gå rundt alteret er mange steder kanskje mest naturlig på høytidsdager. Det kan også være aktuelt i gudstjenester med mange barn til stede. Da blir takkofferet en kjærkommen anledning til å røre på seg. Kirkerommet bør være universelt tilrettelagt for dette.

Når takkofferet tas opp i benkene, bæres offerposene fram til alteret. Liturgen tar imot dem og kan be en kort bønn. De som bærer fram offeret, kan bli stående fremme, vendt mot alteret, mens bønnen bes.

iii. Nattverd

Dåp og nattverd er vår kirkes to sakramenter. Et sakrament er en hellig handling hvor Gud ved synlige midler gir oss sin nåde. Brød og vin er nattverdens synlige midler. Ordene som sies i nattverdliturgiens ordning, tydeliggjør at Kristus er virkelig til stede. Det er Kristi kropp og blod, «som han gav til soning for alle våre synder», vi mottar når vi spiser og drikker.

Dette måltidet har flere betegnelser. Til sammen gir de oss en bred forståelse av måltidets dype innhold og store motivrikdom.

Ordet nattverd betyr «kveldsmåltid» og har navn etter det siste måltidet Jesus holdt med disiplene sine. Innenfor rammen av dette måltidet fremsa han en takkebønn, delte brød og vin med disiplene og oppfordret dem til å gjenta handlingen når de møttes.

Minnemåltid er en betegnelse som tar direkte utgangspunkt i Jesu ord: «Gjør dette til minne om meg.» I bibelsk språkbruk handler dette ikke bare om å minnes noe som skjedde en gang i fortiden. Ved påminnelse om det som skjedde, blir fortiden nærværende i vårt liv. *Anamnese* (= påminnelse, ihukommelse) handler om at vi blir minnet om det Jesus gjorde da han gav sitt liv for oss. Det handler også om å minne Gud om «den nye pakt» (Luk 22,20) som han opprettet gjennom Jesu frelsende offer, og som vi feirer i nattverden. Ved å vise til dette ber vi Gud om å komme i hu sin barmhjertighet og nåde (Sal 25,6) ut fra forsoningen i Jesus Kristus. Ikke bare nattverden, men også prekenen og gudstjenesten som helhet handler om denne påminnelsen. Av dette følger vissheten om at Gud er nær oss med sin frelse og fred.

Eukaristi kommer av det greske ordet for takk. Det er en betegnelse som viser til at nattverden også er en takk til Gud for alle hans velgjerninger mot oss, først og fremst for frelsen i Kristus. Dette preger hele vår gudstjenestefeiring og kommer tydeligst til syne i nattverdbønnen (*eukaristibønnen*). I nattverdbønnen takker vi også for det kommende måltidet i Guds rike, der alt skal bli nytt.

Brødsbrytelse ble tidlig brukt som navn på hele nattverdhandlingen, med utgangspunkt i Jesu handling: «Mens han satt til bords med dem, tok han brødet, bad takkebønnen, brøt det og gav dem» (Luk 24,30). Dette var så gjenkjennelig for disiplene at de siden rett og slett kalte nattverden brødsbrytelsen (Apg 2,42).

Kommunion (av latin *communio* = fellesskap) er en betegnelse som understreker at som måltid skaper nattverden fellesskap, først og fremst med Kristus, som er virkelig til stede sammen med oss i brødet og vinen. Måltidet skaper også fellesskap med andre mennesker, ikke bare med de andre som deltar i gudstjenesten, men med hele den verdensvide kirke.

Liturgen leder nattverdfeiringen. En liturg som er ordinert prest, bærer messehagel. Liturgen kan assisteres av en eller flere medliturger som er med under forberedelsen av måltidet og utdelingen (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 31 og 36). En medliturg kan fremsi deler av nattverdliturgien, slik det er angitt i nattverdbønnene.

ledd 20 Forberedelse av måltidet

Menigheten kan velge om en vil ha en fast ordning eller variere stedet for innsamling av takkofferet i forskjellige typer hovedgudstjenester. En begrunnelse for å velge takkoffer som eget ledd før nattverden (ledd 19) kan være et ønske om å unngå for tett sammenheng mellom takkofferet og nattverden.

Begrunnelsen for å ha takkoffer under forberedelsen (ledd 20) og bære det fram samtidig med uinnvidd brød og vin, har sin bakgrunn i oldkirkelig og økumenisk tankegang, hvor begge deler blir sett på som takkoffer. Gavene vi har mottatt fra skaperverket, bæres fram for Gud. Så får vi tilbake ikke bare brød og vin, men Jesu legeme og blod, og pengegavene velsignes til beste for vår nødlidende neste og til Guds rikes fremme.

ledd 21 Takksigelse og bønn

Måltidets teologiske innhold kommer til uttrykk først og fremst her. I nattverdbønnen sammenfatter vi også vår takknemlighet for Guds velgjerninger overfor verden og sitt folk. Høydepunktet i denne Guds handling er knyttet til Kristi soningsverk, som vi får del i gjennom nattverdets gaver.

Strukturen i dette leddet

Oppbyggingen av nattverdbønnen er kjent fra 200-tallet etter Kristus.

- 1 Hilsen Prefasjonsdialog. Her oppfordres menigheten til å løfte hjertet til Gud i takk og tilbedelse.
- 2 Innledende lovprisning Prefasjon. Her takker og priser vi Gud for alt det skapte og for Jesus Kristus.
- 3 Hellig Sanctus. Her lovsynger menigheten i himmelen og på jorden Guds storhet. Dette er et lovprisende høydepunkt i gudstjenesten.
- 4 Liturgens bønn etter Sanctus. Her takker vi Gud for Kristi frelsesverk.
- 5 Påkallelse av Den hellige ånd over brødet og vinen. Vi ber om at vi kan ta imot disse gavene som Kristi kropp og blod.
- 6 Innstiftelsesordene. Jesus ba sine disipler om å feire dette måltid til minne om ham. Til alle tider har disse ordene vært fremsagt i den kristne kirkes nattverdfeiring og er avgjørende for denne handlingen.
- 7 Påminnelse om Kristi død, oppstandelse og himmelfart (Anamnese).
- 8 Bønn om at Den hellige ånd må fylle oss og forene oss alle i troens felleskap. I nattverdbønn F er denne bønnen lagt til punkt 5.
- 9 Fadervår. Her synges eller leses denne som en bordbønn før det hellige måltidet.

Hilsen Prefasjonsdialog

Nattverddelen innledes med en hilsen:

L | Herren være med dere.

M | Og med deg være Herren.

Dette har lang tradisjon i den kristne gudstjenesten. Hilsenen fortsetter med en vekselang som understreker nattverden som takkemåltid (eukaristi). Menigheten svarer på liturgens oppfordring til å takke Herren ved å uttrykke at dette er den verdige og rette måten å samles om Herrens bord på.

Innledende lovprisning Prefasjon

Det er 7 nattverdbønner å velge mellom (A–G).

Nattverdbønnene gir uttrykk for vår kirkes lære om nattverdens innhold. Til sammen gir de sju alternativene uttrykk for en rik bibelsk motivfylde. I tråd med økumenisk praksis er alle nattverdbønnene rettet mot Faderen, ikke mot Sønnen. Dette er en endring i forhold til gudstjenesteordningen av 1977.

Alle nattverdbønnene begynner med en innledende lovprisning. Liturgen synger eller fremsier en kirkeårsprefasjon eller den aktuelle nattverdbønnens innledende lovprisning. Grunntonen her er takk og lovprisning, som menigheten slutter seg til med «samstemmig jubel» og tilbedelse.

Hellig Sanctus

Sammen med alle Guds engler, sammen med alle dem som gikk foran oss i pilegrimstoget, sammen med alle som samles i andre kirker og kirkesamfunn, i vårt eget land og i hele verden, stemmer vi i den store lovsangen: «Hellig, hellig, hellig er Herren Sebaot. All jorden er full av din herlighet.» I lovsangen knyttes himmel og jord sammen. Først synger vi sammen med englene (serafene) som en dag for mer enn 2700 år siden overasket Jesaja i tempelet i Jerusalem. Han så «Herren sitte på en høy og mektig trone (...). Serafer stod omkring ham. (...) De ropte til hverandre: «Hellig, hellig, hellig er Herren Sebaot.» (Jes 6,1–3). Også i Johannes Åpenbarings skildring av tilbedelsen i himmelen synger himmelske skapninger det trefoldige «hellig, hellig, hellig» natt og dag uten stans (Åp 4,8).

Deretter synger vi sammen med de menneskene som hyllet Jesus da han red inn i Jerusalem på et esel: «Hosianna! Velsignet være han som kommer i Herrens navn...» (jf. Joh 12,12–14; Matt 21,1–11; Sal 118,26).

I Sanctus priser vi sammen med englene Guds herlighet. Deretter lovpriser vi Frelserens komme den gang, nå i nattverdens brød og vin og i hans gjenkomst.

Nattverdbønn med innstiftelsesordene Verba

Etter Hellig Sanctus fortsetter nattverdbønnen med en lovprisning av den treenige Gud. I denne delen av bønningen inngår også *påkallelse av Den hellige ånd* (epiklese). Det bes om at Den hellige ånd må komme over nattverdgvarene (brød og vin) og over menigheten.

Påkallelse av Den hellige ånd har vært med i nattverdbønnen helt fra de tidligste tider i kirkens historie. I luthersk tradisjon ble nattverdbønnen sterkt beskåret, ikke minst for å gi innstiftelsesordene den helt sentrale plassen i bønningen. Men i fornyelse og restaurering av de klassiske nattverdbønnene i forrige århundre ble epiklesen hentet inn igjen i flere

og flere kirker. I dag har de fleste kirkesamfunn, også de lutherske, inkludert epiklesen i sine nattverdbønner.

Bønn om at Den hellige ånd må komme over brødet og vinen er plassert før innstiftelsesordene, i samsvar med en lang vestlig – og luthersk – tradisjon. Intensjonen med dette er dels å la det bønneaspektet ved nattverden som ligger i påkallelsen av Ånden, prege en større del av nattverdbønnen, dels å gi innstiftelsesordene en sentral og avgjørende plass i nattverdliturgien.

Bønnen om at Den hellige ånd må komme over oss, er plassert etter innstiftelsesordene i alle bønner, med unntak av den korte nattverdbønn F.

Innstiftelsesordene Verba

Jesu ord fra det siste måltidet sammen med disiplene gjentas hver gang vi feirer nattverd. At disse ordene hadde den helt sentrale plassen i nattverdfeiringen allerede i de første kristne menighetene, går tydelig fram av det Paulus skriver om nattverden i det første brevet

til korinterne. Både i 1 Kor 11,23–25 og i evangeliene (Matt 26,26–28; Mark 14,22–24; Luk 22,19–20) finner vi innstiftelsesordene gjengitt, stort sett med samme ordlyd.

Ifølge luthersk forståelse har innstiftelsesordene to funksjoner.

Den ene er rettet mot selve elementene. Det skjer en innvielse (konsekrasjon) av elementene. Slik blir brød og vin bærere av Jesu legeme og blod: «Dette er min kropp...», «Dette er mitt blod ...» Mens ordene sies, eller etter at hver del av innstiftelsesordene er lest, løfter liturgen først brødet, deretter vinen. Slik synliggjøres også i handling at her er Kristus fullt og helt til stede, i brødet og vinen.

Den andre funksjonen er forkynnelse av løftet som knytter seg til nattverden: «Dette er min kropp som gis for dere.» «Dette beger er den nye pakt i mitt blod, som utøses for dere så syndene blir tilgitt.»

Jesu oppfordret disiplene til å feire nattverdmåltidet om og om igjen. Oppfordringen gjelder også oss: «Gjør dette til minne om meg!» Vi minnes og påminnes om hva Jesus har gjort for oss. Dialogen som innledes med «stort er troens mysterium», fortsetter med «Kristus døde. Kristus stod opp. Kristus skal komme igjen. Ham være ære for kjærligheten som er sterkere enn døden.»

Fadervår

Fadervår har vært en viktig del av nattverdliturgien helt fra første stund i den kristne menighet. Våre gudstjenesteordninger har til nå fulgt Luthers plassering av denne liturgien – i Luthers «Deutsche Messe» (gudstjenesteordning på tysk) ble den plassert like før innstiftelsesordene. I Ordning for hovedgudstjeneste kommer Fadervår etter innstiftelsesordene, slik det har gjort fra kirkens første tid, som et viktig ledd i forberedelsen til altergangen.

I nattverdliturgien kan Fadervår sies å ha tre funksjoner:

- 1 Fadervår er *bordbønnen*. «Gi oss i dag vårt daglige brød» knytter an ikke bare til det brødet vi trenger rent fysisk, men også til nattverdbødet.
- 2 Fadervår er *syndsbekjennelse*. «Forlat oss vår skyld» er en god syndsbekjennelse å be like før en går til Herrens bord.

- 3 Fadervår er *selvprøvelse*. «Som vi òg forlater våre skyldnere» gir anledning til å tenke etter hvordan en har det i forhold til sine medmennesker.

Fadervår kan *synges* eller *leses* av alle i fellesskap. Om den skal synges eller leses, kan variere. Her kan type hovedgudstjeneste og gudstjenestens særpreg være bestemmende. I alle menigheter er det noen som er mest fortrolige med at den fremsies, mens andre aller helst vil synge den. Det kan være riktig å ta hensyn til begge disse gruppene. Dersom det er både dåp og nattverd i hovedgudstjenesten, kan det være en god løsning å lese bønnen under dåpen og synge den under nattverden. Dersom en ønsker å ha Fadervår det ene eller det andre stedet, kan den utelates under dåpen (jf. rubrikk i Ordning for dåp i hovedgudstjenesten: «Dersom det er nattverd i gudstjenesten, kan Fadervår falle bort her.»)

Menigheten kan velge mellom tre versjoner av Fadervår: Vår Far (bibeloversettelsen 2011), Fader vår (bibeloversettelsen 1978/1985) eller Fader vår (bibeloversettelsen 1904/1938). Den siste versjonen ble brukt i 1920-liturgien. En del menigheter i Nord-Norge fortsatte å bruke den også etter liturgirevisjonen i 1977. Det er åpnet for at en kan fortsette med denne versjonen, dersom det er menighetens ønske.

Mange kirkesamfunn bruker i dag flere enn to tekstformer for Fadervår, så vår situasjon er ikke uvanlig. Et viktig hensyn for valg av tekstform er menighetens trosopplæring. Den versjonen av Fadervår som benyttes der, må barna kunne kjenne igjen når de går til gudstjeneste. Et annet moment er det folkekirkelige aspektet, muligheten for gjenkjennelse for alle dem som ikke går så ofte til gudstjeneste.

I gudstjenester som har deltakere med ulik etnisk bakgrunn og nasjonalitet, kan en noen ganger oppfordre alle til å be Fadervår på deres eget morsmål.

ledd 22 Nattverdmåltidet

Fredshilsen Pax

I urkirken hilste de troende hverandre med «kjærlighetens kyss» (1 Pet 5,14). Den tilhørende fredshilsenen ble etter hvert vanlig i kirkens nattverdliturgi eller i forkant av denne liturgien. Leddet er hentet inn igjen i vår gudstjenesteordning ved at det mellom nattverdbønnen og selve måltidet utveksles en fredshilsen mellom liturgen og menigheten.

Den gamle liturgiske tradisjonen med at også gudstjenestedeltakerne utveksler fredshilsen, er de siste tiårene blitt mer og mer vanlig i mange kirker i verden. Dette er det også anledning til i Den norske kirkes hovedgudstjeneste, hvor det står:

L/ML | La oss hilse hverandre med et tegn på fred.

Menigheten hilser hverandre med håndtrykk og kan si «Guds fred» eller lignende ord.

Slik kan gudstjenestedeltakerne uttrykke fellesskap i menigheten og vilje til å leve i forsoning og fred med hverandre. Formuleringen «La oss hilse hverandre med et tegn på fred» er valgt for at ikke noen skal kjenne det som en tvang å måtte si «Guds fred» til den som står ved siden av en i kirkebenken. Det kan gjøres med andre ord eller uten at

en sier noe i det hele tatt – bare med et enkelt håndtrykk.

Noen kan synes at også et håndtrykk i liturgisk sammenheng er fremmed og problematisk. Slike hensyn må menighetsrådet ta stilling til når de skal ta beslutning om bruk av siste del av fredshilsenen (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 64).

Brødsbrytelse

Vi vet ikke så mye om hvordan brødsbrytelsen foregikk i de første kristne menighetene. Men at det var en viktig handling i messen er det ingen tvil om. Fra den aller første tid i kirkens historie fram til en på 800-tallet begynte å bruke oblater, var det vanlig å bryte brødet som en handling som var synlig for hele menigheten.

Dette er et valgfritt ledd, men uttrykker det bibelske begrepet om nattverd som brødsbrytelse med ord fra 1 Kor 10,16–17. Skal dette leddet fungere godt, kan det være behov for å bruke en større oblat eller et større nattverdrød.

Du Guds Lam Agnus Dei

Liturgen kan si: «Kom, for alt er gjort ferdig» – enten før eller etter

«Du Guds Lam» blir sunget. I det første tilfellet går menigheten fram til nattverd mens de synger dette liturgiske leddet, i det andre tilfellet går de fram først etter at å ha sunget «Du Guds Lam».

Sangen «Du Guds Lam» bygger på Joh 1,29, hvor døperen Johannes peker på Jesus og sier: «Se, Guds Lam, som bærer bort verdens synd!»

Sangen kom tidlig inn i kirkens liturgi, først i Østkirken, hvor den ble sunget ved brødsbrytelsen. Fra 700-tallet var den en fast del av nattverdliturgien i så å si hele kirken. Sangen fikk etter hvert stor betydning som en hyllingssang til Kristi nærvær i sakramentet.

Fra begynnelsen av sang en «miserere nobis» (miskunne deg over oss) i alle tre leddene i sangen. På 1000-tallet begynte en å synge «dona nobis pacem» (gi oss din fred) som avslutning på tredje gangs gjentakelse.

I den lutherske kirke har Agnus Dei vært sunget både av koret på latin under nattverdmåltidet og av menigheten på deres eget språk, enten like før måltidet eller samtidig med at en gikk fram for å ta imot Jesu legeme og blod. Den har også vært sunget som salme, slik vi kjenner den i Nicolaus Decius' versjon fra 1522, med Landstads norske tekst: «O Guds Lam uskyldig» (NoS 148).

Tidligere har vi i den norske høymessen sunget: «Du Guds Lam, som bar all verdens synder.» Nå synger vi: «Du Guds Lam, som bærer verdens synder», slik den synges i de fleste kirker i verden. Helt siden dette leddet ble innført i liturgien, har presensformen vært brukt, også Luther beholdt den formen. I nattverdliturgien skjer det en form for opphevelse av tid og rom i et evig nå. Dette er nattverdens mysterium. Vi synger med Guds «menighet i himmelen og på jorden», blir minnet om fortidens avgjørende hendelser («I den natt da han ble forrådt, tok han et brød ...») og ser fremover mot å «samles hos deg i ditt fullendte rike».

Utdeling

Se om utdelingsmåter i Alminnelige bestemmelser, punkt 35, og i avsnitt IV.3, «Særlige

forhold i nattverddelen».

Liturgen deler ut brødet. En medliturg kan dele ut vinen

Barn kan delta som medliturger også under nattverden, for eksempel ved å bære fram elementene. Medliturger som deler ut vinen, skal *normalt* ha oppnådd religiøs myndighetsalder

(jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 72). Denne hovedregelen skal ivareta hensynet både til dem som mottar nattverd, og til dem som deler ut, slik at alle kan oppleve at det skjer på en trygg og god måte, også om det skulle oppstå uvanlige situasjoner ved utdelingen.

Betegnelsen *normalt* åpner for at det ved gitte anledninger kan være aktuelt å benytte nattverdutdelere som er yngre enn 15 år. De foresatte må være spurt om dette og bestemme om barnet deres kan ta på seg en slik oppgave. Det er soknepresten, som leder for menighetens gudstjenesteliv, som godkjenner nattverdmedhjelpere (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 72).

Det er viktig at alle nattverdmedhjelpere får nødvendig innføring i oppgaven, og hjelp til å utføre den med trygghet og respekt.

Dersom det er mange til stede i gudstjenesten, kan det være nødvendig med flere utdelingssteder. Da vil også medliturger dele ut brød. Liturgen som har hovedansvaret for hele nattverdfeiringen, delegerer da denne oppgaven til en eller flere medliturger.

Den som får i oppgave å dele ut brødet, bør være en erfaren nattverdutdeler.

De som ønsker å motta velsignelse i stedet for nattverd, kan si fra om det, eller vise et tegn på det ved å legge høyre hånd på venstre skulder. For små barn er det foreldrene eller en annen voksen som de går sammen med til nattverdbordet, som sier fra om de skal ha nattverd eller velsignes.

Sang og musikk under utdelingen

Under utdelingen kan det synges en eller flere salmer, det kan være korsang eller egnet instrumentalmusikk. Dette kan variere fra gudstjeneste til gudstjeneste, alt etter gudstjenestens type og preg, blant annet ut fra dag og tid i kirkeåret.

Tilsigelsesordene

Etter utdelingen hilser liturgen menigheten med følgende ord:

«Den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus har nå gitt oss sin kropp og sitt blod som han gav til soning for alle våre synder.»

Menigheten kan slutte seg til ved å si sammen med liturgen:

«Han styrke oss og holde oss oppe i en sann tro til det evige liv.»

Tilsigelsesordene oppsummerer på en klar og tydelig måte hva nattverdmåltidet handler om.

ledd 23 Måltidets avslutning

Dekke av bordet

Når måltidet er over, blir alteret ryddet. Beger og disk dekkes med nattverdklede.

Takkebønn

Måltidet avsluttes med en bønn som bes av liturgen eller en medliturg. I noen av bønnene kan alle be høyt med i den avsluttende delen av bønnen.

Takkebønnen peker både tilbake på måltidet en nettopp har vært med på, og på gudstjenestens fortsettelse i hverdagen. Siste del av bønnen kan ha motiver som dreier seg om tjeneste og misjon, kjærlighet og håp.

Valg av brød og vin

«... i den natt da han ble forrådt, tok han et brød ... Likeså tok han begeret etter måltidet ...»

Evangelienes fortellinger om den første nattverden sier ikke direkte hva slags brød Jesus tok og gav disiplene. I og med at det siste måltidet hans med disiplene skjedde i rammen av det jødiske påskemåltidet, er det vanskelig å tenke seg noe annet enn at han benyttet usyret brød. Disse ordene viser at det var en form for druevin i begeret han gav dem: «Fra nå av skal jeg ikke drikke av denne vintreets frukt før den dagen jeg drikker den nye sammen med dere i min Fars rike» (Matt 26,29).

I kirkens første tid kunne gudstjenestedeltakerne ha med seg brød og vin til gudstjenestens nattverdmåltid. Vinen ble gjerne blandet med vann. Vi vet ikke om brødet var gjæret eller ugjæret den aller første tiden. Men svært tidlig ble usyret (ugjæret) brød vanlig i Vestkirken, og ble enerådende etter at oblatene ble innført som nattverdrød på 800-tallet. Østkirken har aldri benyttet usyret brød. Striden om gjæret eller ugjæret brød var sentral i splittelsen mellom Østkirken og Vestkirken i 1054. Ugjæret (usyret) brød knytter forbindelsen til Israelfolkets utferd fra Egypt og det jødiske påskemåltidet. Også i Det nye testamentet omtales den jødiske påsken som «de usyrede brøds høytid» (Matt 26,17; Apg 12,3; 1 Kor 5,7–8). Det uttrykker lidelse, nødvendige oppbrudd og solidaritet med dem som lider, og at vi er underveis mot målet og ennå ikke er nådd fram til den endelige frelse.

Østkirken understreker på den andre siden forskjellen mellom den gamle og den nye pakt ved å bruke gjæret brød, og foregriper I sterkere grad den kommende frelsen. Valget mellom gjæret og ugjæret brød kan derfor ses i sammenheng med disse to lange, teologiske og symbolmettede tradisjonene. Den norske kirke har helt til siste del av 1900-tallet, med få unntak, brukt ugjæret nattverdrød.

Gjæret eller ugjæret brød

I Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste (punkt 33) står det at nattverdrødet kan være *syret (gjæret)* eller *usyret (ugjæret) brød*.

Som ugjæret brød benyttes vanligvis en *oblat*. Ordet *oblat* kommer av et latinsk ord som betyr «frambåret». Et bilde av Jesus på korset er preget inn på den lille runde oblaten som vanligvis brukes. At formen ser ut som et pengestykke, minner om at Jesus gav sitt liv som en løsepenge (Matt 20,28).

Små oblater kom i bruk først og fremst for å unngå smuler under utdelingen, og på den måten verne om nattverdelementenes hellighet. Det er også praktisk å bruke oblater som ikke smuler så mye som gjæret brød, noe som kan være et særlig problem når en mottar nattverd ved å dyppe brødet i vinen (intinksjon).

Vanlig gjæret brød kan gi en sterkere opplevelse av at en holder et virkelig måltid. Det kan også ses som et uttrykk for inkarnasjonen, ved at Kristus kommer til oss i form av vanlig brød. Gjæret brød kan dessuten deles opp i mindre biter under utdelingen for å understreke at alle er del av den samme helheten som brødet representerer.

Brød til nattverden – gjæret eller ugjæret – kan bakes av noen i menigheten, gjerne av barn eller unge, eller andre som deltar i gudstjenesten. Slik knyttes gudstjenestens måltid sammen med hverdagens arbeid og fellesskap.

Glutenfritt brød

En må unngå at det blir vanskelig for dem som ikke tåler gluten, å delta i nattverdmåltidet. Dette kan løses ved å benytte oblater: «Av hensyn til personer med cøliaki bør brødet være glutenfritt. Oblater skal være glutenfrie» (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 33).

Personer med cøliaki kan bli syke av gluten, og noen kan få sterke reaksjoner av det, selv i svært små mengder. For noen er det faktisk risikabelt å motta glutenfritt brød fra en liturg som nettopp har tatt i brød som inneholder gluten.

Det glutenfrie brødet (oblaten) må holdes strengt separat, og nattverd gjesten må selv ta det fra disken. Når intinksjon (dypping av brødet i vinen) benyttes, er det ikke tilstrekkelig bare med en disk med glutenfrie oblater. Det trengs også et eget beger hvor det bare dypes glutenfrie oblater. En med cøliaki kan ikke dyppe glutenfritt brød i et felles beger hvor andre allerede har dypet brød som inneholder gluten.

Vin

Mange menigheter i Den norske kirke bruker avalkoholisert vin. Begrunnelsene for dette er både hensynet til mennesker med alkoholproblemer og det at barn og unge deltar ved nattverdbordet.

Hvilken som helst type ren, vanlig druevin – hvit eller rød – kan benyttes til nattverden.

Vin som ikke er avalkoholisert, kan blandes med opptil 50 % vann. Det er menighetsrådet som avgjør dette (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 34 og 64).

Bruk av alkoholholdig vin ved nattverden har tradisjon i den kristne kirke helt fra de første århundrene, rett og slett fordi det var slik vin Jesus benyttet da han innstiftet måltidet. Å velge alkoholholdig vin kan begrunnes både med tradisjon og med økumeniske hensyn til andre kirker i dag.

Utdelingsform ved nattverd

Utdelingen kan skje på ulike måter:

Ved alteret (én gruppe om gangen)

Nattverd gjestene kneler ved alterringen/altersranken, eller mottar brød og vin stående (i gudstjenesterom uten alterring/altersranke). Liturgen avslutter utdelingen til en gruppe med hilsenen «Fred være med dere». Deretter kan andre gå fram og danne en ny gruppe. Etter den siste gruppen ved alteret sier liturgen tilsigelsesordene («Den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus ...») til alle nattverd gjestene.

Ved alteret (kontinuerlig)

En kneler ved alterringen/altersranken, eller mottar brød og vin stående (i gudstjenesterom uten alterring/altersranke). De som har mottatt brød og vin, går ned fra alteret og gir plass til nye nattverd gjester. Etter utdelingen sier liturgen tilsigelsesordene («Den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus ...») til alle nattverd gjestene.

Andre steder i kirkerommet enn ved alteret (som intinksjon)

Liturgen og medliturgen som deler ut brød og vin, står ved siden av hverandre (ev. utdelere på flere steder). Nattverddeltakerne går fram på rad og rekke og mottar først brød. Deretter dypper de det i vinen, og spiser og drikker samtidig. Etter utdelingen går liturgen og medliturgen(e) til alteret. Der sier liturgen tilsigelsesordene («Den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus ...») til alle nattverd gjestene.

Dyping (intinksjon) kan også benyttes når en mottar brød og vin knelende eller stående ved alteret.

Andre steder i kirkerommet enn ved alteret (med særbege)

Liturgen og medliturgen som deler ut brød og vin, står ved siden av hverandre (ev. utdelere på flere steder). Nattverddeltakerne går fram på rad og rekke, tar et særbege fra et bord ved utdelingsstasjonen, og mottar først brødet, deretter vinen i begeret. Etter at de har mottatt brød og vin, setter de begeret fra seg på angitt sted og går tilbake til plassene sine.

Sittende mottakelse av brød og vin

På hver gudstjeneste må det gis mulighet til å motta brød og vin sittende. Det kan settes stoler helt fremme ved alteret, og rullestolbrukere kan få plass til å kjøre fram for å motta nattverden. Noen steder er det nødvendig at liturgen og medliturgen går ned og deler ut brød og vin der hvor nattverddeltakerne sitter. Det må legges til rette for at nattverd gjester med funksjonsnedsettelse har de samme mulighetene til å delta og oppleve seg like mye inkludert i måltidet som alle andre.

Hvilke argumenter taler for og imot de forskjellige alternativene?

Her er det ingen fasitsvar. Lokale forutsetninger både med hensyn til hva menighetsleddene foretrekker, antall nattverddeltakerne og gudstjenesterommets innredning spiller inn.

Noen argumenter som bør vurderes:

- Én gruppe om gangen eller kontinuerlig altergang?
Ordnings med én gruppe om gangen ved alteret kan gi den enkelte bedre

anledning til ro og ettertanke. Kontinuerlig altergang kan gi en opplevelse av at alle deltar i det samme fellesskapet.

Måltidet er da ikke stykket opp i flere «bordsetninger».

- Knelende ved alterringen/altersranken eller stående ved utdelingsstasjonen?

Knelende mottakelse kan oppleves som mer meditativt og høytidsfullt. Stående kan oppleves som mer inkluderende. En blir ikke lagt merke til på samme måten som ved å gå fram og knele. Utdeling i kirkerommet gjør nattverdmåltidet lettere tilgjengelig for dem som av ulike grunner har vansker med komme fram til koret, og/eller har problemer med å knele.

- Bruk av særbegre eller intinksjon?

Ved bruk av særbegre også når en mottar nattverden stående ved en utdelingsstasjon, kan nattverden som måltid oppleves sterkere, ved at en både spiser og drikker. Ved intinksjon (dypping) unngår en å måtte hente særbegre på et bord og sette dem fra seg etterpå. Særlig i gudstjenester med mange deltakere og flere stasjoner kan dette være en enklere og mer praktisk løsning.

I Alminnelige bestemmelser anbefales bruk av særbegre (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 35)

Hvilken utdelingsform skal menigheten velge?

Når menighetsrådet skal ta stilling til utdelingsform (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 35 og punkt 64) er det flere spørsmål som må overveies:

- Skal vi ha én ordning for de fleste gudstjenestene, og i så fall: hvilken utdelingsform?
- Skal vi ha forskjellige ordninger på forskjellige gudstjenester? Én ordning for høymessen, andre ordninger for andre typer hovedgudstjenester? Én ordning for ordinære søndager, en annen ordning for søndager hvor vi venter mange kirkegjengere?

På verdig vis

Når det trengs mer brød eller vin

Så vidt mulig bør en beregne hvor mange som vil delta i måltidet, slik at det blir innviet passende mengder brød og vin. Når en må bære fram mer brød og vin, kan en be en kort bønn, for eksempel slik:

For brødet:

Bm:

Hellige Gud, la dette brødet ved din Ånd bli livets brød, etter Jesu Kristi ord: «Dette er min kropp».

Nn:

Heilage Gud, lat dette brødet ved din Ande bli livsens brød, etter Jesu Kristi ord: «Dette

er min kropp».

For vinen:

Bm:

Hellige Gud, la denne vinen ved din Ånd bli frelsens beger, etter Jesu Kristi ord: «Dette er mitt blod».

Nn:

Heilage Gud, lat denne vinen ved din Ande bli begeret til frelse, etter Jesu Kristi ord: «Dette er mitt blod».

Når det er brød eller vin til overs

I Alminnelige bestemmelser står det at brød og vin som blir til overs, skal behandles «på verdig vis» (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 38). Det er liturgens ansvar å se til at dette skjer. Det anbefales å involvere alle gudstjenesteledere og alle med kirketjenerfunksjoner i samtale om hva en legger i dette, og bli enige om en felles praksis i menigheten. Etter luthersk forståelse er brød og vin å betrakte som Jesu legeme og blod i tilknytning til selve nattverdmåltidet. Men i respekt for den hellige handlingen skal det som eventuelt er til overs, behandles på verdig vis.

Dette handler også om respekt for andre kirkers oppfatninger og praksis. I det økumeniske Limadokumentet (*Om dåp, nattverd og embete*. Kommissjonen for tro og kirkeordning, Kirkenes Verdensråd 1982) heter det (Nattverd, punkt 32):

Noen kirker legger vekt på at Kristi tilstedeværelse i nattverdelementene fortsetter også etter at nattverdfeiringen har funnet sted. Andre legger hovedvekten på selve feiringen og på at nattverdelementene spises og drikkes under nattverdhandlingen. Måten en behandler nattverdelementene på, fordrer spesiell oppmerksomhet. Når det gjelder oppbevaringen av disse, skulle enhver kirke respektere hverandres praksis og fromhet.

Limadokumentet viser økumenisk enighet om å oppbevare nattverdelementer som er til overs etter måltidet, til «utdeling til syke og dem som ikke er til stede». Denne praksisen går helt tilbake til kirkens første tid. Dokumentet anerkjenner at «den beste måten å vise respekt for nattverdelementene er ved å fortære dem, uten å utelukke deres bruk til sykenattverd».

Hvis en skal følge denne anbefalingen, kan liturgen og medliturgene spise det nattverdrødet som er til overs, i sakristiet etter gudstjenesten. Alternativt kan oblater som er til overs, oppbevares separat til senere bruk.

Når det gjelder vinen som er til overs, er det ikke alltid mulig eller tilrådelig å drikke den, og slett ikke etter bruk av intinksjon som utdelingsform. Det er heller ikke å anbefale å helle vinen tilbake på flasken, da vin som er til overs fra åpnete flasker, ikke egner seg til bruk senere. En gammel praksis er at en heller vinen ut på jorden på et fast sted utenfor kirken. Dette uttrykker at vinen som en frukt av jorden bringes tilbake til jorden.

Utdelingsordene

1 *Kristi kropp, gitt for deg / Kristi blod, gitt for deg*

Disse utdelingsordene benyttes i mange kirker i verden. De kom inn i vår gudstjenestebok i 1992 som mulige utdelingsord i Ordning for nattverdgdugstjeneste utenom høymesse.

I tillegg til å konstatere at brødet og vinen er Kristi kropp / Kristi blod, tilføyes en personlig tiltale til den enkelte nattverd gjest: «gitt for deg / gitt for deg».

Det er også anledning til å benytte utdelingsordene: Dette er Jesu legeme/ lekam. Dette er Jesu blod.

Takkebønner

Om de fire alternativene:

- 1 Denne takkebønnen er en forsiktig bearbeidelse av takkebønnen i høymesseliturgien 1977. Det er en bønn om at nattverdens gaver må ha sin virkning i våre liv, når det gjelder både tro, kjærlighet og håp.
- 2 Denne takkebønnen gir en påminnelse om den store sammenheng som vi hører til i, og som Jesus har gitt sitt liv for: én verden og én menneskehet. Sendelsesmotivet i bønningen legger vekt på nestekjærlighet og solidaritet med mennesker i nød.
- 3 Denne takkebønnen knytter direkte an til det helt sentrale i nattverdens måltid – at vi har fått del i Jesu Kristi seierrike død og oppstandelse. Den avsluttes med en bønn med et tydelig sendelsesperspektiv, med hensyn til både misjon og diakoni.
- 4 Denne takkebønnen knytter sammen dåpen og nattverden. Bønningen er både en dåpspåminnelse og en takk for det nattverden gir. Den legger vekt på syndenes forlatelse og fornyet tro på Guds løfter. Bønningen har samme avslutning som bønn nr. 3.

iv. Sendelse

Gudstjenestens sendelse markerer at gudstjenesten fortsetter i det daglige livet. Her bygges det bro fra tilbedelse og lovsang i Guds hus til den gudstjeneste hver enkelt av oss skal fortsette i hverdagen. Vi sendes ut med Guds velsignelse for å leve som lemmer på Kristi kropp i verden.

ledd 24 Salme

Velg gjerne en salme som har et tydelig preg av avslutning. Det kan være en salme med takke- og lovprisningsmotiv, gjerne en som sier noe om den tjenesten vi sendes ut til i verden, fra gudstjenesten. Det kan også være en salme som inneholder takk for nattverdens gaver, avhengig av hva slags salmer som eventuelt er sunget under nattverdmåltidet.

ledd 25 Velsignelsen

Menigheten mottar velsignelsen som en gave fra den treenige Gud som ved Jesus Kristus har lovet å være med oss «alle dager inntil verdens ende» (Matt 28,20b). Under velsignelsen gjør liturgen korstegnet med hånden. Også den enkelte kan gjøre korsets tegn når velsignelsen mottas. Slik gir vi et kroppslig uttrykk for det som er grunnlaget for den Guds fred velsignelsen gir oss: Jesu død og oppstandelse. Korstegnet er en sterk påminnelse om vår tilhørighet til den kristne kirke.

Når hovedgudstjenesten feires som høymesse, benyttes den aronittiske velsignelsen. Den aronittiske velsignelsen er normalordningen også i andre hovedgudstjenester. Men det åpnes for å benytte andre velsignelsesord når det er ønskelig ut fra gudstjenestens tema og fokus. Da kan et av de tre foreslåtte velsignelsesordene (se Ordning for hovedgudstjeneste) eller et annet egnet velsignelsesord benyttes. Velsignelsen kan også lyses på andre språk, som samisk, kvensk, engelsk, eller språk som gjenspeiler menighetens etniske sammensetning.

Etter menighetens *amen* ved velsignelsen slår kirkeklokkene tre ganger tre slag. Dermed dannes det en bro fra gudstjenestens innledende tre slag til de avsluttende tre ganger tre slagene. Slik blir menigheten minnet om at alt skjer i den treenige Guds navn. Slagene kalles *bønneslag*, og dette antyder at her er det mulighet for en kort stund i ettertanke og bønn før vi sendes ut til tjeneste i verden.

ledd 26 Utsendelse

Utsendelsesordet i gudstjenesten har sin opprinnelse i den gamle sendelseformen *Ite, missa est*. De er vanskelige å oversette og kan bety «Gå, dere er sendt». Dette kom inn i den romerske messen allerede på 300-tallet, og forsterker kallet til den kristne menighet om ikke å nøle med å gå ut i verden i tjeneste for Gud og mennesker. Utsendelsesordet utfordrer til både diakoni og misjon.

Utsendelsesordet har mange varianter. Det kan også utformes lokalt ut fra gudstjenestens tema og særpreg.

ledd 27 Postludium/utgangsprosesjon Kirkemusikeren, eventuelt i samspill med andre musikere, spiller et postludium som er i samsvar med gudstjenestens karakter. Eventuelt kan det synges en salme.

Når det er utgangsprosesjon, kan en ved å bære prosesjonskors først i prosesjonen,

synliggjøre at Kristus går foran oss ut i verden. Også prosesjonen ut av kirken er en vandring fremover. Det kan synliggjøres ved at en går i samme rekkefølge ut av kirken som en gikk inn: korsbæreren først, deretter de andre medliturgene og liturgen til sist. Hele menigheten kan følge etter, og slik bli en del av prosesjonens vandring både ut i livet og mot det evige mål i Guds rike.

Etter gudstjenesten

Gudstjenestens sendelse er ingen avslutning, men en *fortsettelse*. Dette understrekes i den avsluttende rubrikken (se ledd 27), hvor det diakonale og misjonale ved gudstjenesten tydeliggjøres.

Kirkekaffe er den vanligste fellesskapssamlingen i forlengelsen av hovedgudstjenesten i norske menigheter. Den kan ha forskjellige former, avhengig av kirkerommet og muligheter til å bruke andre rom, og hva en ønsker med denne samlingen. Det kan være en enkel samling med en kopp kaffe og en kjeks bak i kirkerommet, i våpenhuset eller på kirkebakken, eller en samling ved småbord i et tilstøtende lokale. Menigheten kan ha faste rutiner, eller kirkekaffen kan variere fra gang til gang. På søndager med spesielle markeringen (jubileer, avskjed med og velkomst av medarbeidere, konfirmantpresentasjon osv.), utdelinger (fireårsbok o.l.) og deltakelse av spesielle grupper (f.eks. aldersbestemte grupper i trosopplæringen) er det naturlig med en utvidet kirkekaffe, gjerne med et program tilpasset de aktuelle personene og gruppene. Uansett hvilken form kirkekaffen har, er det viktig å tenke gjennom hva en vil med den. Ønsker en at dette skal være en åpen og uforpliktende samling før folk går hver til sitt etter gudstjenesten, er det viktig å legge dette til rette på best mulig måte. En bør unngå at folk som er nye i menigheten, opplever seg ekskludert. Kirkekaffe bør fungere som en god «kirkebakke», hvor en ikke sitter eller står i fast etablerte klikker og prater sammen, men hvor det er god sirkulasjon i fellesskapet. Kanskje må noen få et ansvar for at ingen skal føle seg utenfor.

Tenk også gjennom hvordan kirkekaffen kan benyttes som en god «kirkebakke» for informasjon og opplysninger. Det kan settes opp plakater og deles ut foldere og program av forskjellige slag. Aktiviteter i menigheten kan ha egne små utstillinger. Det kan være utstillinger knyttet til dagens offerformål og spesielle tema. Kirkekaffen kan også være stedet for påmeldinger til turer, samtalegrupper, deltakelse i Kirkens Nødhjelps fasteaksjon, osv.

Den avsluttende rubrikken i Ordning for hovedgudstjeneste tydeliggjør også at den naturlige fortsettelsen av menighetens samling om Ord og sakrament er «soknebud, annen besøkstjeneste, forbønnstjeneste og andre diakonale og misjonale handlinger». Fra gudstjenesten i kirkerommet sendes vi ut til gudstjeneste i verden for å bære Kristi vitnesbyrd ut i livet – med våre ord og våre liv. Denne tjenesten begrenses ikke til lokalsamfunn og nasjon. Vårt kall og oppdrag strekker seg herfra og «helt til jordens ender» (Apg 1,8).